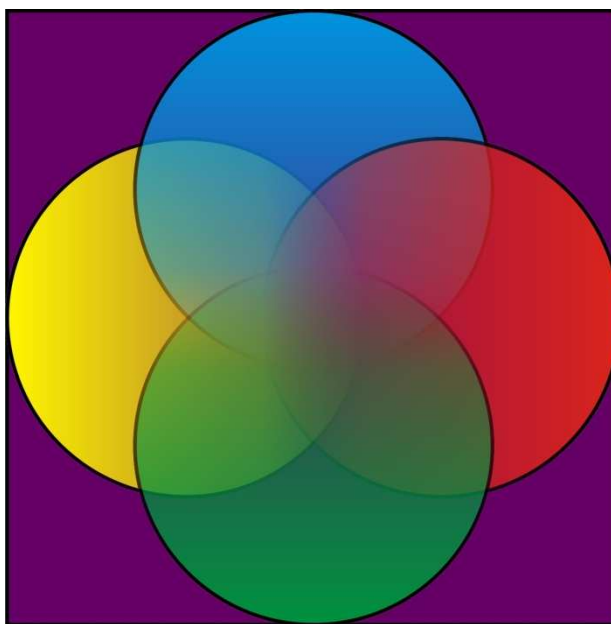

PRZYRODA W 4. ODSŁONACH

1

WDROŻENIE INNOWACYJNYCH PROGRAMÓW NAUCZANIA W GIMNAZJACH

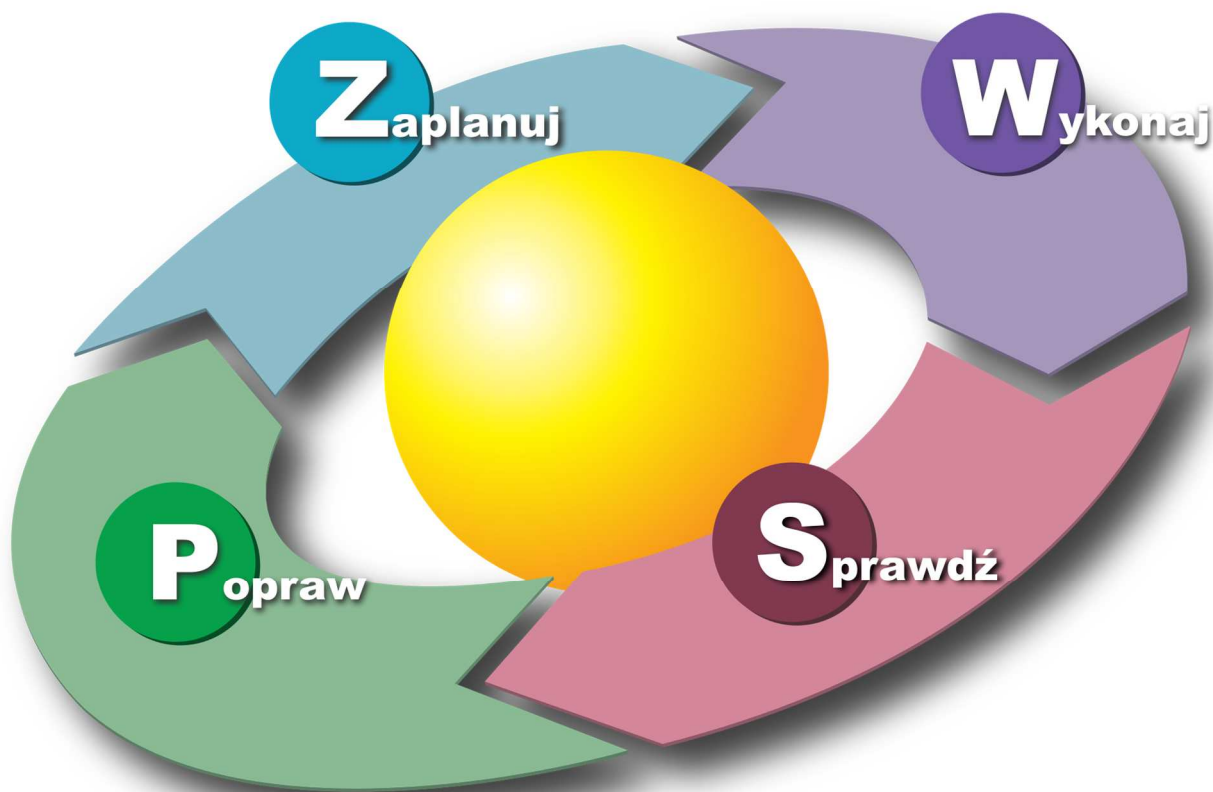
EWALUACJA PROGRAMÓW NAUCZANIA

Dymaczewo Nowe 27-28.03.2015 r.

PROGRAM - REALIZACJA - EWALUACJA - DECYZJA

Programy

Istotą projektu było wdrożenie czterech innowacyjnych programów nauczania przedmiotów przyrodniczych w gimnazjach, zintegrowanych pod wspólną nazwą „Przyroda w 4. odślonach”. Zamysł został zrealizowany, a zatem nadszedł czas na podsumowanie. Ponieważ pracy nad programami oraz ich wdrożeniu przyświecała idea TQM (total quality management), totalnego zarządzania jakością, którego głównym elementem, jądrem procesu jest cykl Deminga:

2

to warto poświęcić nieco uwagi dwóm składowym owego cyklu, czyli S i P (sprawdź, popraw), ponieważ dwa z nich: Z i W (zaplanuj, wykonaj) zostały zrealizowane.

Dlaczego TQM i cykl Deminga?

Zarządzanie jakością realizowane jest w dwóch głównych nurtach: TQM oraz ISO. Pierwszy z nich tworzy się oddolnie, angażuje wszystkie podmioty i wyznacza standardy jakości. W drugim ujęciu standardy jakości są sprecyzowane, normy określone, a kwalifikowani audytorzy dokonują certyfikacji instytucji lub projektu lub przedsięwzięcia (np. usługi). Tworzenie programów „Przyroda w 4. odślonach” i ich wdrażanie niewątpliwie wpisuje się w koncepcję totalnego zarządzania jakością (TQM).

Programy nauczania biologii, chemii, fizyki i geografii w gimnazjach, ujęte w zintegrowanym zestawie pod nazwą „Przyroda w 4. odślonach” powstawały na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z

dnia 8 czerwca 2009 r. w sprawie dopuszczania do użytku w szkole programów wychowania przedszkolnego i programów nauczania oraz dopuszczania do użytku szkolnego podręczników (Dz. U. 2009 r. nr 89 poz. 730), które wymagało, by składały się one z pięciu elementów:

- a) szczegółowych celów kształcenia i wychowania,
- b) treści zgodnych z treściami nauczania zawartymi w podstawie programowej kształcenia ogólnego,
- c) sposobów osiągnięcia celów kształcenia i wychowania, z uwzględnieniem możliwości indywidualizacji pracy w zależności od potrzeb i możliwości uczniów oraz warunków, w jakich program będzie realizowany,
- d) opisu założonych osiągnięć ucznia (...),
- e) propozycji kryteriów oceny i metod sprawdzania osiągnięć ucznia.

Rozporządzenie to przestało obowiązywać wskutek zmian ustawowych. Obecnie to właśnie ustawa o systemie oświaty określa rolę i miejsce programów w systemie oświaty. W myśl art. 13 ust. 13b) cytowanej ustawy:

Art. 3. Ilekroć w dalszych przepisach jest mowa bez bliższego określenia o:

(...)

13b) programie wychowania przedszkolnego lub programie nauczania do danych zajęć edukacyjnych z zakresu kształcenia ogólnego — należy przez to rozumieć opis sposobu realizacji celów wychowania lub kształcenia oraz treści nauczania ustalonych odpowiednio w podstawie programowej wychowania przedszkolnego lub podstawie programowej kształcenia ogólnego dla danego etapu edukacyjnego (...)

przedkładane, aktualnie, dyrektorom szkół, programy muszą zawierać:

- 1) **opis sposobu realizacji celów wychowania lub kształcenia;**
- 2) **opis sposobu realizacji treści nauczania** ustalonych odpowiednio w podstawie programowej,

co uzasadnia potrzebę i konieczność wprowadzenia zmian.

Z tych wszystkich, zaprezentowanych wyżej, względów należałoby sprawdzić (S) programy i ich wdrażanie tak, by móc poprawić (P) zarówno produkt jak i proces. Temu celowi służyć może ewaluacja.

Ewaluacja

Według Polskiego Towarzystwa Ewaluacyjnego

ewaluacja jest rozumiana jako:

- Ocena wartości projektu z zastosowaniem określonych kryteriów w celu jego usprawnienia, rozwoju lub lepszego rozumienia
- Zbieranie, analiza oraz interpretacja danych na temat znaczenia i wartości projektu przy zwróceniu uwagi na zagrożenia istotne dla zainteresowanych
- Ocena efektywności, skuteczności, oddziaływania, trwałości i zgodności projektu w kontekście założonych celów, porównywanie rezultatów projektu ze wstępnymi zamierzeniami

Wytyczne w zakresie ewaluacji programów operacyjnych na lata 2007-13 definiują ewaluację jako osąd (ocena) wartości interwencji publicznej dokonany przy uwzględnieniu odpowiednich kryteriów (skuteczności, efektywności, użyteczności, trafności i trwałości) i standardów. Osąd dotyczy zwykle potrzeb, jakie muszą być zaspokojone w wyniku interwencji oraz osiągniętych efektów. Ewaluacja oparta jest na specjalnie w tym celu zebranych i zinterpretowanych informacjach za pomocą odpowiedniej metodologii.

Ewaluacja może służyć wielu celom. Najczęściej ewaluacja prowadzona jest dla:

- Zbadania potrzeb np. beneficjentów
- Określenie kierunków i celów działań
- Poprawy przejrzystości podejmowanych działań
- Poznawania mechanizmów wdrażania programów i projektów
- Zwiększenie skuteczności i efektywności programów/projektów
- Wspomagania procesu podejmowania decyzji
- Identyfikowania słabych i mocnych stron interwencji
- Sygnalizowania pojawiających się problemów
- Określania stopnia zgodności z przyjętymi założeniami
- Zwiększania profesjonalizmu świadczonych usług
- Pogłębianie odpowiedzialności za program/projekt
- Demokratyzacji procesu zarządzania

Rodzaje ewaluacji

- ex-ante (przed realizacją programu/projektu)
- mid-term/on-going/ewaluacja bieżąca (podczas realizacji programu/projektu)
- ex-post (po zakończeniu realizacji programu/projektu)

Ewaluacja ex-ante

- Przeprowadzana jest przed wdrażaniem projektu/programu
- Ocenia na ile planowana interwencja jest trafna z punktu widzenia potrzeb (sektora, beneficjentów) oraz spójna w zakresie planowanych celów i sposobów ich realizacji
- Bada kontekst społeczny, gospodarczy, prawny
- Służy identyfikacji potencjalnych trudności

- Diagnozuje potrzeby i oczekiwania grupy docelowej

Ewaluacja mid-term

- Realizowana jest mniej więcej w połowie wdrażania interwencji
- Poddaje analizie osiągnięte na tym etapie produkty i rezultaty
- Dokonuje pierwszej oceny jakości realizacji projektu/programu
- Ocenia poczynione na etapie programowania założenia (cele, wskaźniki)
- Diagnozuje kontekst realizacji przedsięwzięcia
- Może przyczynić się do pewnych modyfikacji realizacji interwencji oraz aktualizacji przyjętych założeń

Ewaluacja ex-post

- Przeprowadzana jest po zakończeniu realizacji projektu/programu
- Ocenia ma ile udało się osiągnąć założone cele
- Ocenia skuteczność i efektywność interwencji oraz jej trafność i użyteczność
- Bada długotrwałe efekty (oddziaływanie) projektu/programu oraz ich trwałość
- Stanowi cenne źródło informacji użytecznych przy planowaniu kolejnych interwencji

Etapy procesu ewaluacji

- Planowanie ewaluacji
- Projektowanie ewaluacji
- Zbieranie i analiza danych
- Raportowanie
- Wykorzystanie wyników ewaluacji

Przystępując do przeprowadzania ewaluacji trzeba ją precyzyjnie zaplanować, by jak najskuteczniej wykorzystać czas i posiadane zasoby. Unika się w ten sposób również niebezpieczeństwa przeprowadzenia ewaluacji mało efektywnej, zwiększa się natomiast jej użyteczność. Im lepiej zaplanowana ewaluacja, tym większa szansa na przeprowadzenie jej w taki sposób, który dostarczy istotnych, wiarygodnych i rzetelnych informacji, odpowiadających potrzebom i zainteresowaniom jej odbiorców i użytkowników.

Kryteria ewaluacji

- Służą wskazaniu, co w ramach prowadzonej ewaluacji będzie podlegało ocenie
- Są pryzmatem przez który ewaluator patrzy na ewaluowane przedsięwzięcie, oceniając projekt pod kątem stopnia spełniania określonego kryterium

Najczęściej stosowane kryteria ewaluacji

- Trafność (relevance) - kryterium to pozwala ocenić, w jakim stopniu przyjęte cele projektu odpowiadają zidentyfikowanym problemom w obszarze objętym projektem i/lub realnym potrzebom beneficjentów
- Efektywność (efficiency) - kryterium to pozwala ocenić poziom „ekonomiczności” projektu, czyli stosunek poniesionych nakładów do uzyskanych wyników i rezultatów. Nakłady rozumiane są tu jako zasoby finansowe, ludzkie i poświęcony czas

- Skuteczność (effectiveness) - kryterium to pozwala ocenić, do jakiego stopnia cele przedsięwzięcia zdefiniowane na etapie programowania zostały osiągnięte
- Oddziaływanie/wpływ (impact) – kryterium to pozwala ocenić związek pomiędzy celem projektu i celami ogólnymi, tj. stopień, w jakim korzyści odniesione przez docelowych beneficjentów miały szerszy ogólny wpływ na większą liczbę ludzi w danym sektorze, regionie lub w całym kraju
- Trwałość efektów (sustainability) – kryterium to pozwala ocenić czy pozytywne efekty projektu na poziomie celu mogą trwać po zakończeniu finansowania zewnętrznego, a także czy możliwe jest utrzymanie się wpływu tego projektu w dłuższym okresie na procesy rozwoju na poziomie sektora, regionu czy kraju

Metody zbierania danych w ewaluacji

- Analiza dokumentów
- Wywiady
- Kwestionariusze
- Obserwacja

Inne metody zbierania danych użyteczne w ewaluacji

- Analiza dostępnych danych
- Dane z systemu monitoringu
- Studium przypadku
- Grupy fokusowe
- Opinie ekspertów

Raport końcowy – struktura

- Streszczenie raportu
- Spis treści
- Wprowadzenie
- Opis zastosowanej metodologii oraz źródła informacji wykorzystywanych w badaniu
- Opis wyników ewaluacji
- Wnioski i rekomendacje
- Aneksy (np. zastosowane narzędzia badawcze; tabele statystyczne; lista osób, z którymi przeprowadzono wywiady podczas badania)

Źródło: <http://www.pte.org.pl/index.php/o-ewaluacji/czym-jest-ewaluacja>

Ponieważ jednak przedmiotem naszego zainteresowania są programy nauczania, a więc szczególny obszar życia społecznego, to poruszać się będziemy w granicach ewaluacji edukacyjnej.

Ewaluacja edukacyjna

Podstawa teoretyczna

Bolesław Niemierko, ewaluację edukacyjną definiuje następująco: „zbieranie informacji o warunkach, przebiegu i wynikach działania edukacyjnego w celu dokonania oceny wartości tego działania i uzasadnienia dotyczących go decyzji. [Niemierko B.: Diagnostyka edukacyjna. Podręcznik akademicki. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 317-329]

Podstawa prawna

Ewaluacja w przepisach prawa zdefiniowana została na gruncie nadzoru pedagogicznego i oznacza:

„§ 2. Ilekroć w rozporządzeniu jest mowa o: (...)

4) ewaluacji — należy przez to rozumieć praktyczne badanie oceniające przeprowadzane w szkole lub placówce (...)” [Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 października 2009 r. w sprawie nadzoru pedagogicznego; Dz.U. 2009 Nr 168 poz. 1324]

Jeżeli chodzi o wymagania wobec szkół, będące podstawą ich kategoryzacji, a opisane w załączniku do wymienionego rozporządzenia, to znamienne jest, że nie ma tam ani słowa o programach nauczania, ich jakości, stosowaniu, wpływie na jakość kształcenia, wyniki nauczania... Nic.

Ocena wartości

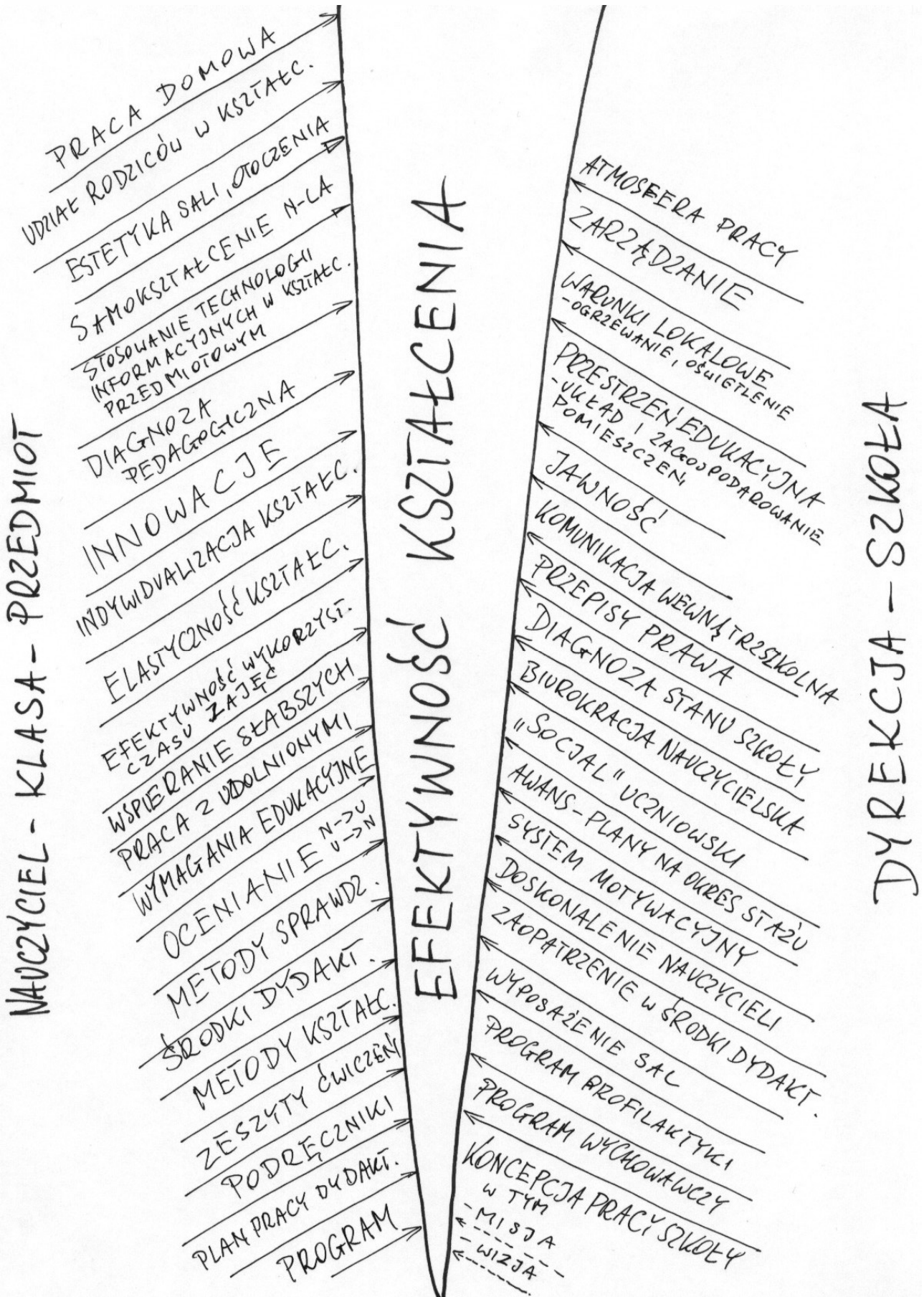
Ewaluacja jest dokonywaniem oceny wartości. W naszym przypadku, należy pójść równoległe dwiema drogami:

- 1) drogą ewaluacji produktu - programów w cyklu „Przyroda w 4. odsłonach”;
- 2) drogą ewaluacji procesu wdrożenia wspomnianych programów.

Co jest, zatem, wartością produktu i procesu?

Na pewno będzie to efektywność kształcenia, ale jest to dość rozległe i ogólne pojęcie. Na dodatek, na efektywność kształcenia ma wpływ bardzo wiele różnych czynników, co najlepiej zilustruje poniższy schemat:

Można, zatem, zawęzić ów obszar do, np. wyników nauczania, uzyskiwanych w procesie wdrażania programów „Przyroda w 4. odsłonach”.

Można zebrać informacje o samym programie, mając na uwadze jego:

- dokładność,
- przydatność w warunkach pracy danego nauczyciela,
- komplementarność,
- bogactwo metodyczne,
- możliwości adaptacyjne - uniwersalność,
- potencjał/zalety organizacyjne itd.

Ewaluacja nauczycielska programu i jego praktycznego zastosowania

Prowadząc ewaluację programu „Przyroda w 4. odsłonach”, nauczyciel powinien - działając na podstawie przesłanek racjonalnych, swoich kompetencji, kwalifikacji oraz doświadczeń - pójść drogą najkrótszą, sięgając po narzędzia najprostsze, by skupić się na najważniejszych aspektach realizacji programu innowacyjnego, wyciągając wnioski prowadzące do decyzji o dalszym stosowaniu programu.

Źródłami informacji niezbędnych do przeprowadzenia samodzielnej ewaluacji mogą być:

- doświadczenia własne, nabyte podczas wdrażania programu,
- opinie i doświadczenia nauczycieli innych przedmiotów przyrodniczych, wdrażających programy w ramach niniejszego projektu,
- wyniki systematycznego monitorowania przebiegu realizacji programu,
- dokumentacja szkolna,
- opinie uczniów, uczestniczących w projekcie,
- wyniki nauczania przedmiotu - oceny cząstkowe oraz końcowe na zakończenie semestrów i lat szkolnych.

Mając powyższe na uwadze, nauczyciel powinien dokonać analizy stanu realizacji programu, wyodrębnić zalety tej propozycji, a także najistotniejsze mankamenty, skupiając się na trzech obszarach funkcjonowania:

- 1) skuteczności realizacji treści nauczania, zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego,
- 2) metodach kształcenia, czyli sposobach osiągania zamierzonych celów,
- 3) organizacji nauczania przedmiotu, głównie efektywności wykorzystania czasu przeznaczonego na ów przedmiot.

Nauczycielskiej analizie informacji zebranych na temat programu nauczania sprzyjać mogą następujące pytania lub/i problemy:

- 1) W jakim stopniu realizowany program był przyjazny dla nauczyciela?
- 2) Jakie zalety, w praktyce, posiada program? Jakie ułatwienia w nauczaniu zapewniał?
- 3) Jakie trudności pojawiały się w trakcie realizacji programu? Z czego one wynikały?
- 4) Jaki wpływ na realizację programu ma współpraca z nauczycielami innych przedmiotów przyrodniczych?

- 5) Na czym polegają różnice między realizowanym programem, a innymi programami, realizowanymi przez nauczyciela?
- 6) Jakie są opinie uczniów na temat przedmiotu realizowanego tym programem?
- 7) Jakie efekty kształcenia uzyskali uczniowie podczas wdrażania programu?
- 8) Jak międzyprzedmiotowa integracja treści nauczania wpłynęła na organizację nauczania przedmiotu?
- 9) Jakie znaczenie miało wprowadzenie interdyscyplinarnych form sprawdzania wiadomości i umiejętności uczniów?
- 10) W jakim stopniu realizacja programu wpłynęła na metody pracy nauczyciela? Jak?

Bardzo dobrym, a jednocześnie sprawdzonym w wielu obszarach życia społecznego i gospodarczego, narzędziem konstruktywnej analizy informacji, mogącej zwięździć ewaluację programu, może okazać się analiza SWOT:

Technika analityczna SWOT polega na posegregowaniu posiadanych *informacji o danej sprawie* na cztery grupy (cztery kategorie czynników strategicznych):

- **S** (*Strengths*) – mocne strony: wszystko to co stanowi atut, przewagę, zaletę analizowanego obiektu,
- **W** (*Weaknesses*) – słabe strony: wszystko to co stanowi słabość, barierę, wadę analizowanego obiektu,
- **O** (*Opportunities*) – szanse: wszystko to co stwarza dla analizowanego obiektu szansę korzystnej zmiany,
- **T** (*Threats*) – zagrożenia: wszystko to co stwarza dla analizowanego obiektu niebezpieczeństwo zmiany niekorzystnej.

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Analiza_SWOT

która, na potrzeby projektu, została nieco zmodyfikowana tak, aby można było konstruktywnie wygenerować stan oczekiwany programu oraz drogi dojścia do poprawy jakości pracy nauczyciela.

Arkusze analizy SWOT

Analiza warsztatu pracy nauczyciela w ramach wdrażania programu nauczania przedmiotu, będącego składową projektu „Przyroda w 4. odsłonach”

Do analizy wybierz treści nauczania, metody i organizację lub inne aspekty, które mają – w Twoim przekonaniu – kluczowe znaczenie dla skuteczności nauczania przedmiotu. Najlepszym rozwiązaniem byłoby podjęcie takich problemów, które wymagają rozwiązania w najbliższym czasie lub spraw wymagających zmiany, wprowadzenia czegoś nowego względnie podjęcia zasadniczej decyzji o kontynuowaniu lub zaniechaniu realizacji programu.

Imię i nazwisko, szkoła:	Data: 22.05.2015 r.
Jak jest?	Jak być powinno?
Dlaczego nie jest tak, jak być powinno?	Co należy zrobić, aby było tak, jak być powinno?

11

Jest wiele znanych i często stosowanych narzędzi ewaluacji, wśród których są takie, które dostarczają ważnych informacji o jakości programu lub jego wdrażania, a nie dają się sprowadzać do zestawień liczbowych, czy wskaźników „twardych”. Chodzi o takie elementy, które traktuje się, jako alternatywne do informacji „twardych”, a przecież one są ich dobrym dopełnieniem, dającym gwarancję pełniejszego oglądu „obiektu” ewaluacji, a przez to możliwość dokonywania głębszych poprawek (P). Oto kilka wybranych przykładów.

„Miękkie”, „alternatywne” narzędzia ewaluacji

1. Narzędzia indywidualne

Są to takie narzędzia, przy użyciu których uczestnicy sami wyrażają opinie dotyczące postępu zajęć, procesu uczenia się, wyników, własnych przeżyć, zaangażowania itp.

Przykłady metod indywidualnych:

A) List do siebie

Dostarcza interesujących i dogłębnych wniosków na badany temat – uczestnikom zaś uświadamia własne postępy, z których przy użyciu innej metody nie zdaliby sobie sprawy.

Planując wykorzystanie „listu do siebie”, należy pamiętać, że jest to bardzo osobisty sposób ewaluacji. Prowadzący nie ma żadnego wpływu na uczestnika ani też żadnych możliwości ingerencji czy interakcji podczas całego procesu.

Uczestnicy są proszeni o napisanie listu do siebie samych. Kiedy to narzędzie będzie wykorzystane zależy od uznania - co badający chce tym listem osiągnąć. W każdym razie należy przeznaczyć wystarczająco dużo czasu na jego napisanie i dokładnie wytłumaczyć grupie cel tego zajęcia. Można poprosić ich o opisanie szeregu rzeczy, np.: ich oczekiwań, obaw, motywów, wrażeń na temat grupy, czy pozostałych uczestników, czego się nauczyli, co wyniosą z zajęć, które części/elementy zajęć najbardziej im się podobają. Można poprosić o taką ewaluację na zakończenie semestru, roku, po wprowadzeniu nowej metody pracy itp.

B) List do przyjaciół – zmiana perspektyw

Zadanie dla uczniów: „Wyobraź sobie, że na poprzedniej lekcji byłeś/eś gościem z obcego kraju. Siedziałeś/aś obok uczniów i byłeś/aś dla nich niewidoczny. Teraz piszesz list do swoich przyjaciół, opisując obserwowaną lekcję”. Uczniowie piszą listy, następnie mieszają je, dzielą pomiędzy grupy i w grupach dokonują oceny zawartych w listach informacji i opinii np: „Które informacje były najważniejsze, a które najbardziej zaskakujące?” Przedstawiają wyniki pracy całej klasie, dyskutują. Treść listu może dotyczyć obserwacji dowolnego aspektu lekcji.

C) Dziennik

Prowadzący rozdają notatniki, w których uczniowie będą spisywali wydarzenia kolejnych dni. Można ich ukierunkować poprzez zadanie kilku pytań pomocniczych. Na przykład:

- Opisz własnymi słowami, co się dziś wydarzyło.
- Czy miały miejsce jakieś szczególne wydarzenia?
- Czy są jeszcze jakieś rzeczy lub pytania, które nie dają ci spokoju?
- Czy udało ci się nauczyć czegoś nowego?
- Czy jest coś, na co w przyszłości zamierzasz zwrócić szczególną uwagę?

Należy pamiętać, że uczniowie powinni być motywowani do regularnego prowadzenia dziennika.

D) Książka raportowa

Nazwa nawiązuje do zapisków o trasie używanych w marynarce i lotnictwie, prowadzonych w specjalnych książkach. Podobnie wygląda zapisywanie wydarzeń w dzienniku (książce raportowej) przez pewien, wcześniej wyznaczony czas, pomaga śledzić podróż pedagogiczną.

Książka raportowa (chronograficzna) to wartościowe narzędzie do badania, jak wykorzystywany jest czas. Jeśli na przykład szkoła chce, aby nauczyciele lepiej organizowali czas, dobrze byłoby dowiedzieć się, ile czasu zabierają im poszczególne zadania. Nauczyciele zapisują przez tydzień co robili i w jakim czasie, a potem zestawia się ich zapiski. Na tej podstawie można przystąpić do doskonalenia pracy szkoły.

Jeżeli próbka uczniów prowadzi przez tydzień raport chronograficzny, otrzymamy wartościowe źródło informacji na temat np. tego, ile czasu spędzą oni na odrabianiu lekcji i jak wygląda ich schemat pracy domowej.

Przykład: W ciągu dwóch – trzech tygodni uczniowie dokonują następującej oceny lekcji: odpowiadają na pytanie: „Ile minut podczas minionych lekcji przeznaczono na faktyczną naukę?”, następnie dane są zapisywane w tabelce – książce raportowej (średni czas dla każdej godziny lekcyjnej). Taka ocena pracy na lekcji skutkuje większą koncentracją uczniów. Uczniowie baczniej też zwracają uwagę na wykorzystanie czasu przeznaczonego na efektywną naukę.

E) Identyfikacja przeszkód

Identyfikacja przeszkód wykorzystywana jest do badania przeciwstawnych sił, popychających w kierunku osiągnięcia założonego celu lub odpychających od niego.

Bardzo często dane zgromadzone w trakcie oceniania szkoły wskazują na istnienie przeciwstawnych sił odgrywających rolę w jej rozwoju. Ponieważ w procesie rozwoju szkoły musimy efektywnie radzić sobie z siłami uwikłanymi w poszczególne przedsięwzięcia, identyfikacja przeszkód pomaga siły te zdemaskować zarówno na płaszczyźnie personalnej, jak organizacyjnej. Narzędzie do identyfikacji przeszkód konstruuje się zwykle jako zestawienie przeciwstawnych sił. Uczniowie wypełniają poniższy formularz identyfikujący przeszkody, wskazując, co pomaga im w nauce, a co przeszkadza.

Przykład:

Ułatwia naukę	Przeszkadza w nauce
→	←
→	←
→	←

2. Narzędzia interpersonalne

W interpersonalnych narzędziach ewaluacji poszczególny uczestnik (uczeń, nauczyciel, rodzic) omawia swoje spostrzeżenia i wnioski w parach bądź w małych grupach. Głównym celem i wartością tych narzędzi jest możliwość skonfrontowania swoich opinii, podzielenia się nimi, spojrzenia na ewaluację z innego punktu widzenia, a co za tym idzie – nauczenia się czegoś nowego. Typowymi przykładami narzędzi interpersonalnych są:

A) Grupy fokusowe

Zwane są inaczej wywiadami zogniskowanymi. Polegają na tym, że zbiera się grupę osób i dokonuje szybkiego rozeznania w ich poglądach na daną sprawę. Opinię tą uznaje się za reprezentatywną dla osób tej samej co badani kategorii.

Grupa składa się z 6-12 osób reprezentujących jakąś zbiorowość. Na przykład wybiera się dwanaścioro rodziców, jako reprezentujących poglądy rodziców, jako zbiorowości. Pytania i dyskusja mają wydobyć szczere i szczegółowe opinie jednej z grup interesariuszy szkoły.

Grupy fokusowe dobieramy ze względu na wcześniej ustalone kryteria, zależne od celu badania. Jeśli grupa ma się składać z rodziców, musi być reprezentatywna dla wszystkich rodziców, także tych, którzy rzadko pokazują się w szkole, więc niewiele wiadomo o ich poglądach. Dyskusja ma być szczegółowa, żeby dowiedzieć się jak najwięcej – musi więc trwać dostatecznie długo, aby wypowiedzieli się wszyscy. Jeśli grup będzie kilka, w każdej należy rozpatrzyć te same pytania, a rezultaty należy połączyć. Czasem nawet lepiej przesłać zapisane rezultaty dyskusji do uczestników grup fokusowych dla potwierdzenia, czy wiernie oddają ich poglądy. Ponieważ przy dobieraniu reprezentatywnych grup rodziców pojawiają się trudności, trzeba pamiętać, że od ich przewyciężania zależy, w jakim stopniu reprezentatywne będą zebrane opinie.

Prowadzenie wywiadu zogniskowanego wymaga nie byle jakich umiejętności, aby dyskutanci nie skierowali dyskusji na inne tory, aby rozmawiali swobodnie, bez wewnętrznej cenzury. Tu jest miejsce dla krytycznego przyjaciela jako obiektywnego moderatora dyskusji. Moderator jest osobą, która kieruje dyskusją, sprowadza ją na właściwe tory, potrafi zadbać o równe szanse wszystkich badanych na wzięcie udziału w dyskusji. Nie powinien wpływać na jej efekt, tzn. nie może sugerować badanym żadnych rozwiązań czy odpowiedzi, podsuwać poglądów. Podstawą badania jest scenariusz, który może zawierać tylko ogólne wytyczne dla prowadzącego lub mieć formę kwestionariusza zawierającego konkretne pytania. Technika ta wymaga zastosowania odpowiedniego sprzętu. Pomocne mogą być kamera wideo czy magnetofon, możliwe jest także korzystanie z pomocy notującego obserwatora.

B) Trójkąt wywiadu

Trójkąt wywiadu stosuje się do zbierania informacji na pewien temat z uwzględnieniem różnych punktów widzenia. Nazwa odzwierciedla następujący układ: osoba z zewnątrz (krytyczny przyjaciel) – zwykle nauczyciel, który nie zna danej klasy – na prośbę nauczyciela uczącego tę klasę, zbiera informacje od jednego lub więcej uczniów na określony, wskazany temat. Zaczyna się więc od wywiadu osoby z zewnątrz

z nauczycielem, a potem na ten sam temat z uczniami. W ten sposób nauczyciel ma wgląd w uczniowski punkt widzenia, który może kontrastować z tym, co sam spostrzega lub sądzi.

Ktoś, kto działa jako krytyczny przyjaciel, musi być osobą zaufaną, dysponuje bowiem danymi dotyczącymi obserwowanego i jego uczniów. Nauczyciele powinni się wcześniej spotkać, porozmawiać na co ukierunkować „badanie”. Uczniów do wywiadu dobiera się albo losowo, albo na podstawie wskazówek uczącego nauczyciela. Nie należy oszczędzać czasu na omówienia, przedyskutowanie danych. Rozmowy z uczniami można nagrać, aby ułatwić analizę danych.

C) Obserwacja wspierająca

Jest to taki rodzaj obserwacji, kiedy poszczególni członkowie zespołu kierowniczego szkoły składają wizyty nauczycielom uczącym tego samego przedmiotu, aby mieć skalę porównawczą i móc lepiej z nimi współpracować na rzecz poprawy jakości lekcji. Nie ma przy tym znaczenia jakiego przedmiotu naucza obserwujący. Nie wchodzi on bowiem na lekcję jako ekspert w danej dziedzinie czy merytoryczny autorytet, lecz wręcz przeciwnie – jako obserwator zewnętrzny, którego nauczyciel prędzej zaakceptuje, gdy nie będzie czuł zagrożenia dla swoich fachowych umiejętności. Ten rodzaj obserwacji ma charakter wycinkowy. Obserwowany jest aspekt lekcji lub pracy nauczyciela, który określi on sam.

Obserwacja wspierająca składa się z trzech etapów:

- rozmowy przedobserwacyjnej, na której zostanie ustalony termin wizyty, określony zostanie obszar obserwowany i dobrane zostają techniki i metody obserwacyjne;
- obserwacji lekcji, podczas której obserwator notuje swoje spostrzeżenia dotyczące tylko ustalonych aspektów lekcji;
- rozmowy poobserwacyjnej, do której punkt wyjścia stanowi protokół z obserwacji, z którym nauczyciel powinien się wcześniej zapoznać. Niezmiernie ważne jest, aby nauczyciel i obserwator przestrzegali zasad przekazywania i przyjmowania informacji zwrotnej. Rozmowa musi być wspierająca dla obu stron.

D) Obserwacja koleżeńska

Jest to wariant obserwacji wspierającej, kiedy nauczyciele o takiej samej pozycji zawodowej tworzą pary, wzajemnie obserwują swoje lekcje i przekazują partnerowi uwagi dotyczące uczenia się, nauczania, reakcji na trudności w uczeniu się i innych spraw, jakie dzieją się w klasie. Koleżeński charakter obserwacji ma tę zaletę, że toczą się one w atmosferze zaufania i swego rodzaju współzawodnictwa.

Przed obserwacją należy uzgodnić, na co obserwator będzie zwracał uwagę, w jaki sposób będzie przekazywał informacje zwrotną, jak będzie wyglądał arkusz obserwacyjny. Wszystko to może się odbywać na podstawie porozumienia między parą nauczycieli albo w szerszych szkolnych ramach.

Ważne są zasady obserwacji i omawiania: staramy się „pokazać” obserwowanemu jego lekcję tak jak „lustro”, a nie oceniamy, nie patrzymy na „wszystko” i nie omawiamy „wszystkiego”, tylko wybieramy w danym momencie konkretny element lekcji lub zachowania obserwowanego, zadajemy pytania, które pomogą obserwowanemu zrozumieć, co widzieliśmy na lekcji, np.: *W pewnym momencie zauważyłem, że nie*

zwróciłaś uwagi uczniowi, który nie reagował na Twoje polecenia, jak myślisz, dlaczego tak się zachowałaś? Stosujemy tak zwany komunikat „ja” zamiast „ty”, np. „[ja] usłyszałem, że mówisz głosem, który uznaję za podniesiony”, zamiast [ty] „krzyczałaś na uczniów”, podkreślamy pozytywne elementy, oferujemy pomoc i radzimy.

E) Cień

Jest to forma obserwacji. Obserwator niby cień podąża przez wyznaczony czas za uczniem, nauczycielem lub dyrektorem. Ta forma szczególnie nadaje się, kiedy chcemy obserwować coś przez długi czas i w różnych warunkach. Uzyskujemy wtedy możliwość ustalenia rozmaitych schematów powtarzających się w czasie, a nie jedynie fotografię jednej chwili. Innymi słowy, otrzymujemy podłużny przekrój życia szkolnego. Ze względów etycznych – osoby, którym będziemy towarzyszyć w roli obserwatora, należy o tym wcześniej poinformować tak, żeby były świadome, co się dzieje i w jakim celu prowadzona jest obserwacja. Co więcej, „cienie” nie mogą mieć wątpliwości, na czym polega ich zadanie przed, w trakcie i po obserwacji.

Przykład: W jednej ze szkół poproszono rodziców i członków rady szkolnej, aby każdy przez cały dzień obserwował przydzielonego ucznia i po każdej lekcji krótko z nim porozmawiał o odczuciach, uczeniu się, o tym, co poszło dobrze, a co źle.

Pytania pomocne przy ciągłej obserwacji przed podjęciem obserwacji:

- Czy jest właściwe być z uczniem podczas przerwy i przerwy śniadaniowej?
- Jak zakomunikować wszystkim wchodzącym w grę nauczycielom, że to nie oni są kontrolowani?
- Co po obserwacji należy powiedzieć nauczycielom (i uczniom)?
- Co zrobić, żeby w wyniku obserwacji poprawiło się funkcjonowanie szkoły?

W trakcie obserwacji:

- Jakim formom i metodom kształcenia poddany został uczeń w ciągu dnia obserwacji? (np. nauczanie zbiorowe, grupowe)
- Czy zachęca się obserwowanego, by był samodzielnym i odpowiedzialnym uczniem?
- Czy obserwowany ma okazję do wypowiedzania się w klasie? Czy korzysta z niej?
- W ile interakcji z nauczycielem wchodzi obserwowany w ciągu dnia? Czy z reguły są to interakcje przyjazne? Czy nauczyciele zwracają się do obserwowanego po imieniu?
- W jakich stosunkach z kolegami z klasy pozostaje obserwowany?

Po zakończeniu obserwacji:

- Jakie były zakres i skuteczność pomocy w trakcie uczenia się (jeśli była potrzebna)?
- Czy wystąpiła korelacja międzyprzedmiotowa? Czy obserwowany był jej świadom?
- Czy zajęcia w ciągu dnia tworzyły spójną całość?
- Czy przesłania otrzymane od rozmaitych dorosłych osób były spójne?
- Co obserwowany generalnie sądzi o nauce w szkole, a szczególnie o dniu objętym obserwacją?

3. Narzędzia grupowe

Interaktywne metody grupowe służą do przeprowadzenia ewaluacji konkretnych zajęć lub sprawdzenia, jakie są odczucia lub poglądy grupy. Naturalnie możemy tego dokonać w sposób nieformalny poprzez obserwowanie grupy podczas zajęć i zadawanie pytań. Nasze obserwacje byłyby cenne, lecz obarczone błędem subiektywizmu grupy albo obserwatorów. Indywidualne i interpersonalne metody ewaluacji, takie jak kwestionariusze czy wywiady, pochłaniają zwykle dużo czasu. Zatem lepszą opcją mogą stanowić krótsze, interaktywne metody grupowe, które oprócz ustnych i pisemnych wypowiedzi zawierają również inne elementy. Te metody ukazują poglądy i odczucia grupy oraz pozwalają uczestnikom zastanowić się nad tym, jak inni odbierają dane zajęcia.

Grupowe metody ewaluacyjne mają również dodatkowy wymiar. Jako że w edukacji sama grupa jest źródłem uczenia się, grupowe metody ewaluacji mogą przede wszystkim zajmować się grupowym wymiarem procesu uczenia się, np. życiem w grupie, atmosferą grupy, czy współpracą pomiędzy uczestnikami.

A) Sortowanie

Pojedyncze osoby lub grupy otrzymują zbiór kart, na których wypisane są jakieś stwierdzenia. Karty należy posegregować według określonych kryteriów. Rezultaty sortowania ułatwiają decyzję, co zrobić w dalszym procesie doskonalenia.

Przykład:

Nauczyciele chcą się dowiedzieć jakie postawy uczniowie żywią wobec szkoły, uczenia się, kontaktów z innymi. Na każdej karcie rysują lub opisują wyimaginowane sytuacje, np.: „Próbowali uciec, tak żeby nikt się nie zorientował, że zabrali torebkę”, „Kiedy zobaczyła, że się biją, uciekła”.

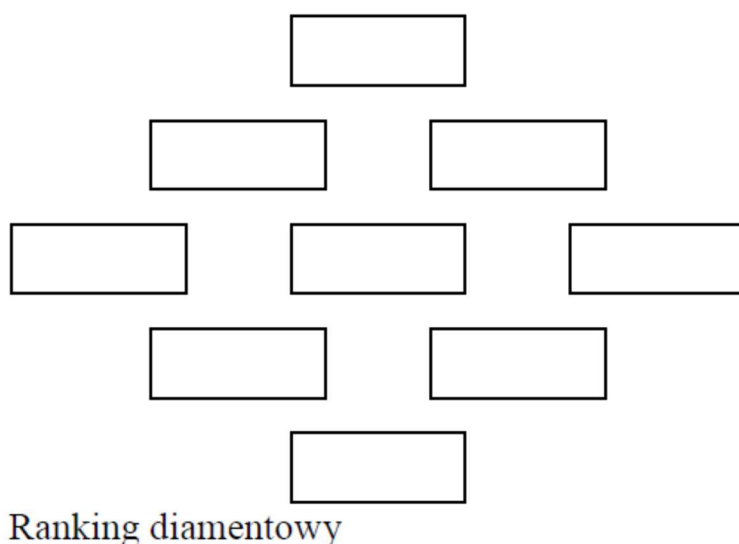
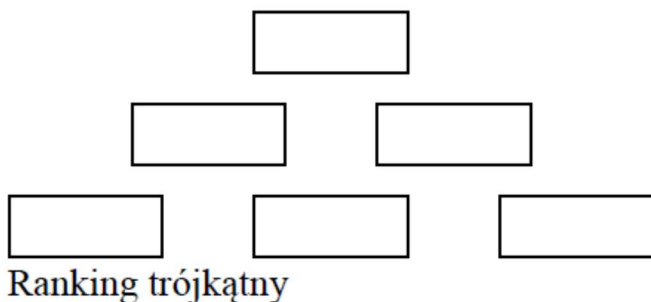
Każdy uczeń otrzymuje zestaw takich kart i ma posortować je na cztery kategorie:

- Tak jak ja.
- Trochę tak jak ja.
- Raczej nie jak ja.
- Wcale nie jak ja.

Uczniowie wkładają karty do odpowiednio oznakowanych pudełek lub na oznaczonych miejscach. Rezultaty dają materiał do analizy, czym kierowali się w swoich wyborach.

B) Ustalanie priorytetów

To odmiana metody „sortowanie”. Badani otrzymują karty z wypisanymi stwierdzeniami i mają nadać im kolejność – ustalić priorytety. Każdy ma prawo uzasadnić kolejność, jaką zaproponował, proces decyzyjny opiera się w znacznej mierze na dyskusji. Można układać zwykłą kolejność lub ranking trójkątny czy diamentowy. Układ kart wygląda wtedy następująco:

C) Informacja dla przyszła

Każdy uczeń otrzymuje kartkę lub kilka kartek. Zadanie dla uczniów brzmi: „Wyobraźcie sobie, że za chwilę do waszej klasy wejdzie nowy uczeń i siądzie z wami. Każdy z was ma możliwość przekazanie jednej lub kilku anonimowych informacji czy wskazówek, które są dokończeniem zdania: „U nas w klasie najważniejszą sprawą jest...”

Następnie możliwe są dwa warianty:

Pierwszy – dzielimy klasę na grupy, każda grupa losowo otrzymuje część kartek i polecenie: „Wejdźcie teraz w rolę nowego ucznia. Co byście pomyśleli o klasie po przeczytaniu tych karteczek? Zapiszcie swoją

opinie na plakacie." Każda grupa przedstawia swoje wrażenie, następnie dokonuje się oceny wyników: W czym grupy są zgodne? Co by się stało, gdyby nowi uczniowie trzymali się tych wskazówek? Które z tych wskazówek nie są godne polecenia?

Drugi – wszystkie kartki zostają umieszczone na tablicy. Uczniowie wspólnie porządkują je według zaprojektowanych kryteriów.

D) Wędrujący pamiętnik

Każdy uczeń (nauczyciel) otrzymuje kartkę z informacją: „Będziemy wspólnie pisać pamiętnik. Co 10 -15 minut przerwiemy lekcję (spotkanie rady pedagogicznej lub inne). Wtedy każdy odpowie na dwa pytania:

- 1) Co było dla mnie ważne w ciągu ostatnich 10-15 minut?
- 2) Co zrobisz w ciągu najbliższych 10-15 minut?

Po 10-15 minutach prowadzący przerywa spotkanie, uczestnicy zapisują odpowiedzi na kartce i przekazują ją sąsiadowi po prawej stronie. Po następnych 10-15 minutach odpowiedzi są zapisywane na kartkach od sąsiada i przekazywane dalej. Na zakończenie wszystkie kartki z pamiętnika są wieszane na tablicy. Wszyscy analizują zapisy i zastanawiają się nad wnioskami do dalszej pracy.

E) Ruchoma tarcza

Zadaniem uczniów jest przemieszczanie się po sali w zależności od ich stosunku do twierdzeń dotyczących programu lub zajęć, które są akurat ewaluowane. Na środku pomieszczenia umieszczamy przedmiot (np. krzesło, papier, roślinę w doniczce). Przedmiot ten reprezentuje środek tarczy.

Prowadzący czyta na głos stwierdzenia na temat danych zajęć, a uczestnicy wybierają miejsce w pokoju w zależności od tego, jak bardzo się zgadzają z danym stwierdzeniem. Im bardziej uczestnik się zgadza, tym bliżej przysuwa się do przedmiotu na środku pokoju. Po zajęciu wszystkich miejsc, uczniowie powinni wyjaśnić, dlaczego akurat takie miejsca zajęli.

Pod koniec ćwiczenia uczestnicy mogą zostać poproszeni o sformułowanie własnych stwierdzeń na temat zajęć.

4. Narzędzia wizualne

Wizualne metody ewaluacji dają jasny pogląd na to, jaką wartość inni uczestnicy przypisują konkretnej części zajęć lub jak postrzegają zachodzące procesy. Dzieje się tak przez wykorzystanie komunikacji niewerbalnej. Ośrodek graficznego obrazowania znajduje się w innej półkuli mózgu niż ośrodek mowy i włącza dodatkową zdolność komunikowania się. Wielu uczestników ewaluacji czuje się dużo pewniej, kiedy mogą wyrazić się bez użycia słów.

A) Fotoocena

Za pomocą aparatu fotograficznego lub wideokamery można utrwalić na potrzeby oceniania rozmaite aspekty życia szkoły. Zdjęcia lub filmy stanowią podstawę dyskusji i konkretnych decyzji w sprawie rozwoju szkoły. Dzięki dostępności aparatów cyfrowych ten typ ewaluacji przynosi szybkie rezultaty.

Uczniom wręcza się aparaty fotograficzne lub wideokamery, przy użyciu których mają badać kulturę szkoły. Zdjęcia lub filmy niosą ze sobą inne znaczenia od tych, które dałoby się wyrazić słowami lub poprzez odpowiedzi na ankietę. Ponadto uczniowie muszą współpracować i uzgodnić, jakie wybrać obiekty do sfotografowania, tworzą więc maleńką społeczność badaczy przeszukujących szkołę i patrzących na nią z niepowседневnej perspektywy.

Oto kilka powodów, żeby posłużyć się kamerą w celu ewaluacji szkoły (np. jako środowiska społecznego):

- Uczniowie nie stają wobec gotowego schematycznego narzędzia, które przewiduje dwie kategorie odpowiedzi: zgadzam się i nie zgadzam się.
- Ograniczenia językowe nie mają znaczenia.
- Ocenianie sięga rozmaitych warstw rzeczywistości szkolnej, różnicując plany i wykorzystując różne techniki fotograficzne.
- Uwzględnia się emocjonalne potrzeby uczniów.
- Przedstawiając fotografie, uczniowie dostarczają „twardych” faktów na poparcie swoich opinii, którymi następnie muszą zająć się dorośli.

Ponieważ uczniowie muszą swobodnie kręcić się po szkole, dobrze jest ustalić zasady, np. :

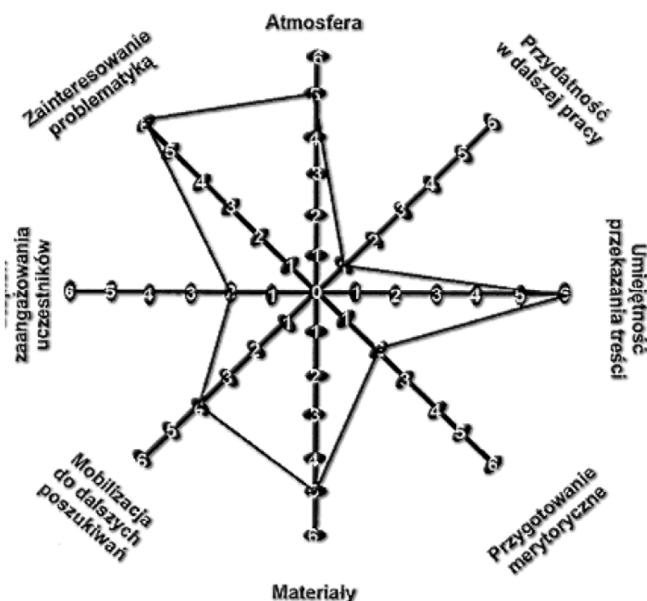
1. Uczniowie sami dobierają się w cztero- lub pięcioosobowe zespoły.
2. Każdy zespół wybiera cztery miejsca w szkole, w których wszyscy członkowie zespołu czują się dobrze, i cztery, w których czują się najgorzej.
3. Zespoły ustalają, jak skomponować zdjęcie, aby najlepiej wyrażało ich opinie (np. czy sfotografować samo pomieszczenie, czy ludzi w nim).
4. Zespół robi zdjęcia, zgodnie z p. 3.
5. Po wywołaniu zdjęć każdy zespół opracowuje afisz: rozmieszcza fotografie, wypisuje komentarze, aby było jasne, co się podobało, co nie i dlaczego.
6. Zespoły prezentują afisze lub wideofilmy przed klasą jako podstawę do dyskusji i omówienia propozycji przyszłych działań.
7. Przygotowuje się prezentacje zdjęć i filmów przed szerszym audytorium, np. dla rodziców, nauczycieli albo jednych i drugich.

Jeśli istnieją ograniczenia w możliwości użycia sprzętu foto i wideo, można też posłużyć się rysunkami które wykonują uczniowie.

B) Róża wiatrów

Jest jedną z graficznych metod pozwalających ocenić jednocześnie wiele elementów zajęć. Pomysł jej konstrukcji zaczerpnięty został z róży kierunków stron świata, którą powszechnie wykorzystuje się np. dla oznaczenia dominujących kierunków wiatrów. W przypadku ewaluacji zajęć, na osiach w miejsce kierunku umieszcza się nazwę elementu podlegającego ocenie (atmosfera zajęć, przydatność materiałów). Liczba osi jest dowolna i może być rozbudowywana w zależności od potrzeb. Linie osi dzielimy na odcinki i przypisujemy im odpowiednie wartości – od 1 do 10 lub skalę ocen 1-6. Tak przygotowaną „różę” rozdajemy uczestnikom i prosimy o zaznaczenie na każdej osi punktu odpowiadającego ocenie. Następnie punkty

na sąsiednich osiach łączymy i w ten sposób każdy z uczestników otrzymuje swoją „różę”, którą wręcza prowadzącemu.

C) Termometr

Prostą metodą na „zmierzenie temperatury” w grupie jest „Termometr”. Można narysować go na planszy i poprosić każdego uczestnika o zaznaczenie swoich inicjałów na skali tak, by najlepiej ilustrowały jego/jej odczucia dotyczące określonej części programu lub całej grupy.

Propozycje skali:

- Ciepła
- Przyjazna
- Oficjalna
- Chłodna
- Nieprzyjazna

W powyższym przykładzie pokazano ewaluację atmosfery w grupie. Za pomocą termometru można też badać inne aspekty, np. spotkania nieformalne czy życie w grupie. Można również poprosić uczestników, by podzielili się swoją ewaluacją i porozmawiali, jakich ulepszeń należałoby dokonać.

Plansza z termometrem może zostać zachowana i wykorzystana w późniejszym okresie.

D) Prędkościomierz

Co uczestnicy sądzą o tempie programu? Prędkościomierz pomaga wyrazić opinię na temat rytmu, tempa, dynamiki danych zajęć i może być wykorzystywany jako codzienna metoda ewaluacji.

Narysuj prędkościomierz na planszy, zaznacz skalę wpisując oznaczenia prędkości i poproś każdego z uczestników o zaznaczenie swoich inicjałów zgodnie z tym, co sądzą na temat tempa zajęć.

Ćwiczenie to można rozszerzyć, prosząc uczestników o wyjaśnienie sobie nawzajem powodów zaznaczenia danego obszaru. Pamiętaj, żeby powiedzieć do czego później posłużą te informacje.

E) Gadająca ściana

To forma ewaluacji o charakterze opiniotwórczym. Ze względu na otwartość wypowiedzi – nie ograniczamy uwag uczniów pytaniami, nie ukierunkowujemy na konkretne zagadnienia – może stanowić dla nas nie lada niespodziankę. Przed rozpoczęciem zajęć przyklejamy do ściany (ważne, by uczniowie mieli do niej wygodny dostęp) arkusz szarego papieru z napisem umieszczonym na górze: „Gadająca ściana”. 5-7 minut przed końcem zajęć prosimy uczniów, by na arkuszu szarego papieru wyrazili swoje opinie na temat lekcji. Możemy rozdać uczniom kartki samoprzylepne i prosić o zapisanie na nich swoich opinii, a następnie o przyklejenie ich do plakatu.

Kiedy uczniowie pytają, jakiego rodzaju mają to być komunikaty, możemy poprowadzić ich, zadając pytania (rzadko jest to potrzebne). Nie zabraniajmy im wykonywania rysunków – pozwolimy na rozwijanie nie tylko inteligencji werbalno-językowej.

F) Tarcza strzelnicza

Celem tej metody jest bardzo szybkie uzyskanie informacji zwrotnej. Potrzebny będzie materiał, szary papier z wyrysowanymi kołami, jak tarcza na strzelnicy. Umieszczamy go w widocznym miejscu, na drzwiach lub na ścianie sali, gdzie odbywały się zajęcia. Każdy z uczniów, opuszczając klasę, zaznacza swoje „strzały”. Koło można podzielić na części, w których oceniać można różne aspekty pracy, np. przydatność, atrakcyjność, stopień trudności itp.

G) Poczta

Kilka minut przed końcem zajęć (ważne, żeby uczniowie mieli czas na przemyślane uwagi) proponujemy uczestniczącym w ewaluacji dokończenie zdań na rozdanych im wcześniej małych kartkach. Na dużych kopertach, przyklejonych np. do tablicy, umieszczamy fragmenty zdań, o których dokończenie prosimy uczniów. Ci z kolei, po dopisaniu dalszego ciągu zdania, wkładają kartki do kopert.

Przykładowe fragmenty zdań:

- Atmosfera, która panowała na lekcji...
- Na zajęciach zmieniłbym...
- Chcę zaproponować, aby...
- Cenię...
- Nie lubię, gdy...

Uczniowie nie muszą uzupełniać wszystkich zdań! Na kolejną lekcję można przygotować podsumowanie ewaluacji i podzielić się nią z uczniami.

Opracowano na podstawie materiałów dostępnych na stronie www.eraewaluacji.pl